

Attack - Piloternas vardag både fars och katastrof

Från Framsyn nr 1-2004

En vanlig syn över Sverige på 1960-talet - Lansenplan på väg till övning. Här ser vi lansar från F 6 i Karlsborg med bomber under vingarna.

Kustinvasionen skulle ha blivit första attackeskaderns stora stund. Det var för detta man hade övat. Många flygare och navigatörer hade fått offra med liv. Göran Tode var en av attackflygets många piloter under 1960-talet. Under 1970-talet skulle han leda anfallet mot invasionsfartygen. Det paradoxala är att slaget aldrig skulle ha kunnat äga rum. Invasionen skulle inte ha kunnat ske om inte attackflyget först hade slagits ut. Attackens styrka var att finnas till.

Av Jan-Ivar Askelin

En svensk sommaridyll. Solen gassar och humlorna surrar. Stugan med närmaste granne ligger över tre kilometer bort. Det är semestertider. På den lilla skogsvägen kommer en mopedist. Han har röd hjälm. Stugägaren Göran Tode tycker att han ser ovanligt brunbränd ut. Det får sin förklaring när mopedisten presenterar sig som afrikansk student från universitetet i Warszawa. För att dryga ut sitt magra studiebidrag säljer han jordbrukslitteratur.

- Jag var ju ingen jordbrukare och gav honom en tia till bensin och glömde sedan bort hela historien. Några dagar senare i Expressen kunde jag läsa att en flygarkompis som hade sin sommarstuga sju mil bort också fått besök. Av en svart mopedist i röd hjälm. Artikeln handlade om att stridspiloterna var kartlagda. Och då förstod jag sammanhanget.

- Så var det. Vi var hela tiden utspanade. Ryssarna höll reda på var vi bodde, var vi var på semestern, vilken bil vi hade och hur familjen såg ut, säger Göran Tode. Man kanske kan tycka att det här med polska tavelförsäljare var uppenbart och amatörmässigt skött, men grejen var ju att vi skulle känna hotet. När jag var flottiljchef på F 6 i Karlsborg gjorde flygarna upp egna utrymningsplaner för sina familjer i händelse av att det skulle bli allvar.

Historien säger mycket om kalla krigets tid. Det var en idyll i Sverige med röda stugor och samtidigt fanns det människor i denna Sörgård som kände hotet mycket tydligt. Fars och katastrof kan rymmas i samma berättelse. Och så blir det när Göran Tode berättar om hur attackflyget decennium efter decennium övade inför landets ödestimme.

Foto: Martin Nauclér
Göran Tode, attackflygare.

På 1960-talet var Göran Tode divisionschef vid flyget. På 1970-talet satt han som operativ chef för det som då hette första attack-eskadern, E 1. På 1980-talet hade han höga befattningar på Högkvarteret innan han slutade som överste 1998. Göran Tode har varit med i många operativa studier sedan 1972. Efter sin pensionering har han anlåtats som konsult i det nya försvarets ledningsstudier.

I skämttecknaren Thorwald Gahlins serie gav pappan följande råd till sin son: i farans stund så är sinneshärvaro den bästa egenskapen näst kroppsfrånvaro.

- Det kunde också vara en ledstjärna för attackflyget. Så länge attackflyget var att räkna med var kustinvasionen, åtminstone på 1960-talet, nästan omöjlig att genomföra. Därför gällde det för oss att klara förbekämpningen. Kruxet var att i krigsspelet förutsattes det att flyget skulle bli utslaget, annars skulle armén inte få något att göra.

- På Viggentiden införde vi begreppet "Johanssonbaser". När larmet kom om kuppen stack flygarna iväg. De gjorde sinsemellan upp vilken liten bas de skulle landa på. Det var inte reglerat och inget skrevs ned. Om det hade gjorts, hade informationen nått den andra sidan direkt. Flygarna landade på små ställen som Arvika och Hede. Piloten ringde hemvärnet och bad att de skulle vakta planet. Själv knackade piloten på hos fru Johansson för att få husrum över natten. På morgonen ringde han attackledningen, kallad Björn, och frågade om kriget kommit.

Den här snabba utspridningen var, enligt Göran Tode, nästan omöjlig att komma åt, vilket som sagt skapade missnöje hos en del när kriget skulle spelas.

- En annan metod var den så kallade vertikala spridningen. En gång träffade jag en fransk flygofficer som hade varit med i kriget och blivit nedskjuten. Han sa att kriget kommer bara att ha varat i fem minuter förrän ni inser att planen inte kan stå på marken. Så jag tänkte att det här skulle jag pröva. Mina flygare på F 6 fick order att om det blev en kupp skulle de upp i luften så fort det gick och lägga sig nära norska gränsen. Efter två timmar måste de tanka, och då hade vi hunnit med att ordna snabbtankningslag och så kunde de åka upp igen. Nästa gång måste de lämna planet för att kissa.

Nära att eskadern hade försvunnit

Första attackeskadern E 1, på sin tid kallad ÖB:s klubba, hade sina rötter i beredskapens snabba rustning av flygvapnet. Krigsorganisationen kallades då eskadern och ett tag fanns fyra eskadrar. Den enda som blev kvar var E 1, men det var nära att den också hade försvunnit. Det var hela tiden en dragkamp om attackflyget. Landet var uppdelat i militärområden som styrdes av en militärbefälhavare. Till en början skulle han sköta armé i området, medan flyget och flottan handlade sitt eget krig. Denna ordning havererade i början på 1960-talet i samband med en större övning, då flyget ansåg sig ha viktigare saker att göra än att samverka med armén.

- Dåvarande ÖB gick i taket och sa att nu skulle det vara operativa ledningar. Det fick vara slut med att försvarsgrenarna förde sina egna krig. Detta ledde fram till den så kallade oktoberrevolutionen 1966, som gav militärbefälhavarna mera makt och då höll även E 1 på att försvinna. Man lyckades dock övertyga de ansvariga om att flyget

hade en fördel som andra saknade. Flyget kunde snabbt vara på en plats samtidigt fast planen startade från olika platser. Flyget kunde också snabbt dela upp en stor samlad styrka. Vi införde termen isoattacker. Isobar och isoterm vet man ju vad det är. Alla vet dock inte att en isoattack är en linje som förenar orter med samma attackkapacitet. Om det finns ett mål kan man rita en iso-attack för alla förband som inom en timme kan anfälla målet.

Jättehål i Norrland

Attackskaderns huvuduppgift var kust-invasionen - Sverige har 270 mil kust - men den hade också en uppgift för Norrland. Förhållandena i Finland studerades eftersom landinvasion över Kalixgränsen förutsatte att Sovjet förde upp trupp genom Finland.

- Då fanns det sex genomgående vägar, varav fyra var av hyfsad kaliber. Dessutom en järnväg och den var nödvändig för att fylla upp en tillräckligt stor anfallsfront. Vi prövade att bomba vägar i Norrland. En gång fick vi träff och hålet blev så stort att det gick åt tio lastbilslast för att fylla igen. Vägarna i Norrland ligger nämligen och flyter på en granrisbädd, och får man genomslag där blir det ett enormt hål.

Vi överförde våra egna modeller för mobilisering på länder i vår omvärld. Då kunde man se att järnvägstransporterna var mycket känsliga för störningar. Det skulle ju inte ha varit lättare att transportera trupp i våra grannländer än i Sverige.

Vi blev bättre och sämre

Kustinvasionen var den dominerande uppgiften. Det övades, simulerades och räknades och militären höll under alla åren en ständig uppsikt, så gott det gick, över vad som hände på andra sidan. Alla fartyg som behövdes för invasionen fanns normalt inte i Östersjön, utan man fick räkna båtar som åkte ut och in. Det räknades ut hur mycket last varje fartyg kunde ta. Invasionskakans storlek hade en tendens att växa med avståndet från verkligheten. De som jobbade med frågan visste att det ändå var ett ganska begränsat företag. Men i krigsspel och debatten växte invasionskakan. Den skulle ju också räkna till så att armén även långt inne i Sverige hade en uppgift.

- På 1960-talet hade vi gott om flygplan och vapen och det sovjetiska flygets räckvidd var dålig. Det paradoxala är att när vi fick bättre materiel som Viggen och robot 15 så hamnade vi i ett sämre lägre. På den andra sidan hade kvaliteten också höjts. Men till skillnad från oss så minskade inte Sovjet numerären. Den stora skillnaden var att nu hade det sovjetiska flyget fått den räckvidd det tidigare saknade.

Hur såg vardagen ut i kustinvasionens skugga?

- Vi tittade med radarspaning på hur ryssarna grupperade sig när de övade kustinvasion. Vi studerade tider, farter, skydd och så vidare. En gång när de började öva ville jag kalla in vår attackledning för att se om vi verkligen hann få in alla underrättelser som vi behövde. Det var ju en väldigt bra idé och det sprack naturligtvis. På arbetstidsbestämmelser. Förbandsövningar måste man varsla om flera veckor förväg. Vi kunde nog inte räkna med att ryssarna skulle ha vänligheten att varsla om invasionen så långt i förväg.

Kärnan i en fullt bemannad attackledning omfattade cirka 70 personer. Av dessa var många civilanställda och kvinnor.

- Utan dessa hade det aldrig gått. Det brukade vara samma visa vid varje övning. Efter första dagen sa de att "det här var sista gången vi ställer upp" och vid uttryckningsfesten så undrade de hur länge det skulle dröja tills nästa övning.

Häftig apparat

Attackeskadern fick bland det bästa Sverige kunde erbjuda - som sjömålsrobot 04.

Ett lansenplan med arsenalen. Alla vapen kunde naturligtvis inte bäras samtidigt. Huvudvalen var robot 04, bomber eller raketer.

- Det var en häftig apparat för sin tid. Målsökaren var så hemlig att värnpliktiga inte fick se den. Roboten kunde ställas in för enkelmål och gruppsmål. Vi lät FOA simulera ett anfall mot invasionsflottan med 30 robotar. När vi valde enkelmål gick alla robotar på ett och samma fartyg. När vi valde gruppsmål gick de flesta robotarna tvärs igenom hela invasionskakan utan att träffa. Nu hade vi fått en chock. Felet berodde på att vi antagit att skillnaden i avstånd mellan fartygskolonnerna var maximalt 1500 meter. Men den ryska amiralen hade naturligtvis sagt att avståndet mellan fartygen skulle vara en sjömil, det vill säga 1852 meter. Felet gick att rätta till. Man fick skruva och dona i varje målsökare. På den tiden var det mekanik och inte mjukvara som gällde.

I beräkningarna ingick också hur stora egna förluster Sverige skulle acceptera.

- Om det verkligen var den stora invasionen och landets ödestimme kanske vi hade fått räkna med att ta större förluster än annars, för då tydde det på att vi skulle börja anfalla långt ut. Det skulle göra det farligare för oss. Då kunde vi riskera att få flyg emot oss. Här hamnade man i resonemang om bränsleduell. Det gick en gräns någonstans på Östersjön, där den ena sidan hade ett bränsleövertag över den andra. Det innebar att den som hade ont om bränsle fick fly. Men det innebär också en risk.

På Viggentiden räknade militären med att kunna genomföra fyra anfall mot invasionsflottan.

- Den fjärde kunde möjligtvis ske tillsammans med flottan. Men det var inte lätt att samordna dessa attacker. Här fanns militärbefälhavaren i Strängnäs och hans uppgift, som han såg det, var att åstadkomma samverkan. Det innebar att den ena sidan skulle skjuta från vänster och den andra från höger. Och helst samtidigt. Men att hantera två styrkor, där den ena går i 40 knop och den andra i 400 knop, skapade problem. Det gällde att bestämma en framförpunkt för att kunna slå till vid en viss tidpunkt. Om invasionsflottan ändrade kurs ändrades både framförhållningspunkten och tiden. Och så försökte man hitta ett nytt ställe och då svängde invasionsflottan igen. Hela tiden kunde han svänga inom vår beslutscirkel.

Flygets primära mål var de fartyg som skulle skydda överskeppningen. Om konvojen inte hade tillräckligt bra skydd skulle den bli ett lätt byte för flottan. Någonstans gick det därför en gräns, där invasionsförsöket kunde avbrytas. Att angripa jagare och korvetter var dock en svår uppgift. Göran Tode säger att det kunde gå hur som helst.

- Antingen sänkte vi tillräckligt med fartyg eller också tog våra flygplan slut. I praktiken räknade vi dock med att om invasionsflottan kom nära kusten skulle vår flotta inte behöva bekymra sig så mycket om skyddsfartygen.

Ett högriskyrke även i fred

Bombfällning var en fråga om sekunder innan luftvärnet kunde fånga in planen. Allt detta övades och det övades på ett sådant sätt att dagens piloter, enligt Göran Tode, tvivlar på att det går att flyga på detta sätt.

- Lysbombsfällning var det kusligaste jag var med om. Då flög fyra plan mot fienden och ett plan bröt ut och fällde lysbomber bakom fartygen. De övriga tre skulle sedan anfalla. Vi kom där i nattens mörker och försökte se fartygens silhuetter mot det svarta vattnet. Samtidigt hade vi en rad lysbomber som lyste i ansiktet. Och så skulle vi göra det vanliga bombanfallet.

Vid mörkerflygning flög fyra plan så att det bara var en spännvidd som skiljde.

- Vi satt och följde de andra planens positionsljus ute på vingspetsarna. Det var de enda man såg. Hela tiden rörde sig planen i formeringen, men man fick inte parera för mycket för då var risken stor att den som flög ytterst blev avhängd. Och då blev han helt plötsligt ensam. De två så kallade tvåorna i varje fyrgrupp hade varken radar eller navigatör. Pengarna räckte helt enkelt inte. När Lansens kom i slutet på 1950-talet fanns det heller inte längre någon tradition i flygvapnet att ha navigatörer.

Militärflygning under 1960-talet var ett högriskyrke. Vissa år omkom över 20 förare och navigatörer. Göran Tode var med om flera tillbud, men klarade sig.

- I förhållande till min sammanlagda flygtid var min överlevnadschans som att spela rysk roulette med två skott i magasinet, konstaterar han.

Som avslutning på denna betraktelse över flyget deklamerar Göran Tode följande tänkvärda ord av den store Grönköpingskalden A:lfr-d V:stl-nd:

*Jag står här en afton vid Bergska sjöns strand
Där påbörjas hav och där avslutas land
Naturen så vist skiljt dessa två element
Men ovanför flygs som om ingenting hänt.*

Jan-Ivar Askelin är redaktör för Framsyn.